

O kritična pismenost je koncept, ki pismenosti kot referenci za branje in ustvarjanje besedil dodaja kritičnost kot eksplicitno etično in politično dimenzijo. Iz zavedanja, da sta jezik in dostop do informacij in znanja ena ključnih osi vzpostavljanja razmerij moči v družbi, po kateri se izvajajo dominacija, izključevanje in nasilje v družbi, je kritičnost prepoznana kot etični in politični imperativ, usmerjen v pravično sobivanje. Zaobjema tako kritično razmišljanje kakor različne vrste pismenosti, združuje veščine prepoznavanja točnosti informacij in argumentiranja ter omogoča razumevanje in analiziranje raznolikih besedil. Spodbuja sistematični premislek o neki temi ob zavedanju in upoštevanju razmerij moči ter aktivno naslavljanje in preseganje neenakosti.

V sodobni družbi se razmerja moči vzpostavljajo in reproducirajo prek dostopa do znanja in informacij. Omejen dostop vodi do izključevanja in nasilja v družbi. Znanje pa velikokrat služi različnim interesom, saj informacije niso nikoli nevtralna ali objektivna slika resničnosti, temveč zmeraj odražajo določen namen. Branje in ustvarjanje besedil in vizualnih podob ni nikoli nevtralno, vedno je zaznamovano s predhodnim znanjem, izkušnjami ter kulturno-politično in prostorsko umeščenostjo. Zaradi prenasičenosti z informacijami težko najdemo verodostojne in kakovostne vire.

Sporočilo besedil pogosto ni samo nejasno, temveč je tudi namerno zavajajoče. Kritična pismenost tako postaja predpogoj za razvoj kritično mislečih oseb, ki aktivno sodelujejo v svoji skupnosti.

Za očeta ideje kritične pismenosti velja Paulo Freire, brazilski filozof, pedagog in aktivist. Freire je idejo kritične pismenosti utemeljeval v marksistični in fenomenološki filozofiji. Avtor Pedagogike zatiranih (1970) je v 1960-ih začel z znamenito kampanjo kritičnega opismenjevanja revnih brazilskih kmetov, kar je privedlo do njihovega zavedanja o krivicah, samoorganiziranja in emancipacije. Pogosto citirane besede Freira »reading the word is reading the world«, torej »branje besed, je branje sveta«, odkrivajo njegovo razumevanje pismenosti kot dejavnosti, neizbežno prežete z načinom razmišljanja o svetu in značaju delovanja v njem: »Branje ni le dekodiranje zapisane besede oziroma jezika, ampak se še pred tem prepleta z znanjem o svetu« (Freire in Macedo, 1987). Freire je zagovarjal dejstvo, da učiteljica znanja ne sme »viliti« v učenke, čeve možgane skozi »lijak«, temveč mora učenka, ec skozi dialog ugotoviti željo in potrebo po lastni osvoboditvi izpod okov zatiralke. Med učiteljico, em in učenko, cem se znanje fluidno pretaka in njuni vlogi se v tem procesu ves čas izmenjujeta. Pristopov k razvijanju kritične pismenosti

je veliko, a kar imajo vsi pristopi skupnega, odlično povzame Allan Luke, profesor, ki na univerzi Queensland v Brisbanu v Avstraliji že vrsto let razvija koncept kritične pismenosti, ki smo mu pri pripravi modela še posebno sledile. i. Luke takole opredeli kritično pismenost: »Kritična pismenost ima ekspliciten cilj kritike in transformacije dominantnih ideologij, kultur in ekonomij, institucij in konstrukcij družbenih in materialnih razmerij vsakdanjega kulturnega in političnega življenja« (Luke, 2012). Ideja kritične pismenosti se upira poskusom, da bi jo na preprost način opredelile, saj je osrednji namen kritične pismenosti razumevanje zapletenosti odnosov med jezikovnimi praksami, razmerji moči in identitetami, ki pa se nenehno spreminjajo. Stanley Aronowitz, profesor sociologije in politični aktivist, in Henry Giroux, eden od utemeljiteljev kritične pedagogike, razlagata: 11»[...]kritična pismenost omogoča vpogled v razmerje med znanjem in močjo. Razkriva znanje kot družbeno konstrukcijo, vezano na družbene norme in vrednote, ter omogoča način kritike, ki razkriva, kako v nekaterih primerih znanje služi nekatrim specifičnim ekonomskim, političnim in družbenim interesom. Poleg tega lahko kritična pismenost deluje kot teoretsko orodje, ki pomaga študentom in drugim razvijati kritični odnos do lastnega znanja. Kritična pismenost učence uči, kako brati svet in

svoja življenja kritično [...] in, kar je še pomembnejše, nakuže možnosti družbenega delovanja in kolektivnih naporov« (Aronowitz in Giroux, 2002). Kritična pismenost kot eno svojih ključnih orodij uporablja tudi kritično diskurzivno analizo. Ta razkriva, na kakšen način jezik umešča posameznice, ke v razmerja moči. Znotraj tega teoretskega okvirja je profesor lingvistike Norman Fairclough z britanske univerze Lancaster razvil pedagoški pristop kritičnega jezikovnega zavedanja. Nepoznavanje sistema vizualnega komuniciranja in branja tega nas kot potrošnice, ke namreč postavlja v podrejen položaj. Vprašanje dostopa do znanja in informacij se zastavi ob premisleku, kako hkrati spoštovati in upoštevati kulturno raznolikost, kot se kaže skozi jezik in pismenost tako v šoli kot v širši družbi, ter na drugi strani učenkam, cem omogočati dostop do dominantnih oblik jezika in praks pismenosti, kar bi na nek način pomenilo reproduciranje mehanizmov dominacije (Vončina Vodeb, 2009).

V nadaljevanju opisujemo dve vaji, ki uporabljata orodja kritične pismenosti in sta primerni za izvedbo v razredu. Primerni sta za vse predmete, pretežno pa za pouk slovenščine, zgodovine, geografije, angleščine, sociologije, družboslovja, naravoslovja in aktivnega državljanstva.

STRETI KODO

Besedila so danes zelo raznolika in le redko beremo zgolj zapisan jezik, pogosto se namreč v besedilih prepletajo jezik in slike, v digitalnih besedilih pa tudi zvoki in gibanje različnih elementov, ki skupaj prispevajo k oblikovanju pomena. To pomeni, da moramo razvijati zmožnosti dekodiranja besedil ter poznavanja osnovnih značilnosti in zgradbe besedil, torej abecedo, besede, strukturna pravila in vzorce, glede na vrsto besedila pa tudi druge značilnosti, npr. zvoke ali druge simbole. Z naslednjimi vprašanji se lahko lotimo osnovne analize besedila:

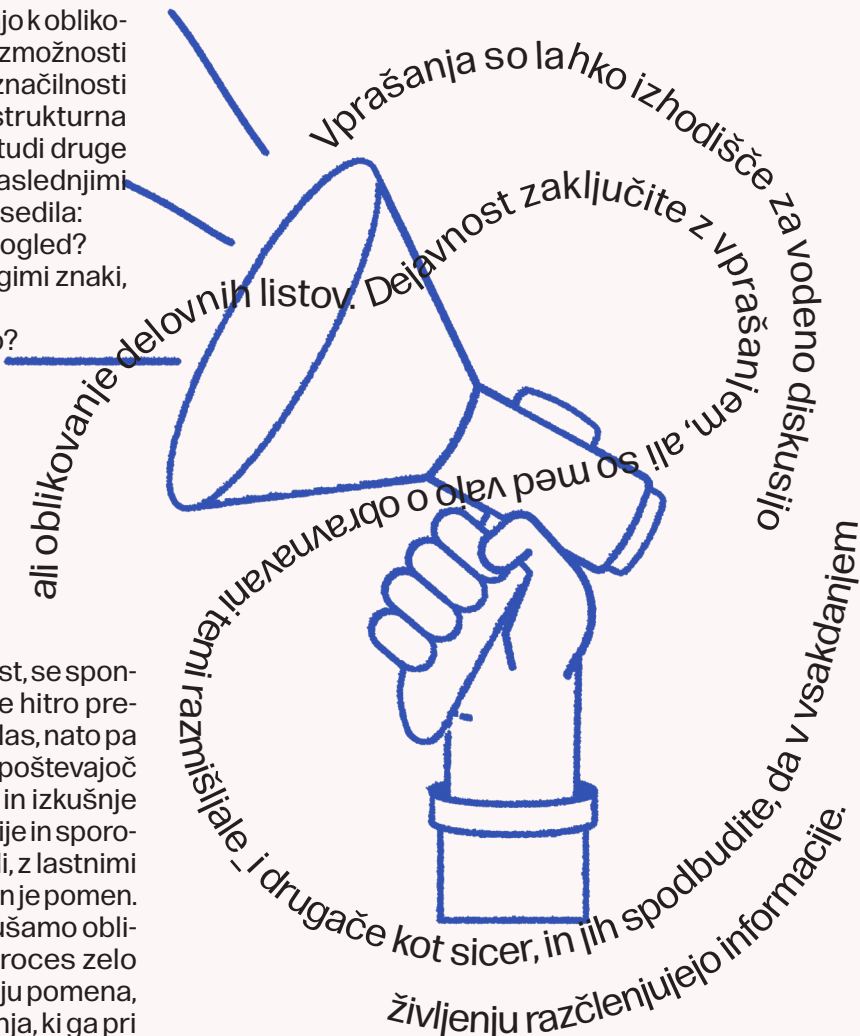
- Kaj lahko o besedilu sklepamo na prvi pogled?
- Kakšen je odnos med sliko, zvoki in drugimi znaki, ki so uporabljeni v besedilu?
- Kakšna pravila in vzorci tvorijo besedilo?
- Kaj je želeni vtis besedila?

(SO)USTVARITI POMEN

Ko neko besedilo pritegne našo pozornost, se spontano vprašamo, kaj pomeni. Določene vidike hitro prepoznamo, razberemo lahko, da gre npr. za oglas, nato pa plast za plastjo razčlenjujemo sporočilo ter upoštevajoč naše predhodno znanje, osebne okoliščine in izkušnje pridemo do razumevanja sporočila. Informacije in sporočila v besedilu primerjamo z drugimi besedili, z lastnimi izkušnjami in razvijamo hipoteze o tem, kakšen je pomen. Ko ustvarjamo neko besedilo in z njim poskušamo oblikovati sporočilo oziroma komunicirati, je proces zelo podoben. Dabi bile, i uspešne, i pri ustvarjanju pomena, je potrebna refleksija lastnih izkušenj in znanja, ki ga pri tem uporabimo; zavedati se moramo, da naš pogled ni objektivni, ampak vselej posledica našega mesta v svetu. Ob tem nam pomagajo vprašanja, kot so:

- Katero znanje, izkušnje in ideje usmerjajo moje razumevanje besedila?
- Katero znanje bi še potrebovala?
- Me besedilo nagovarja? Kako?
- Komu je besedilo namenjeno?
- Kakšno je sporočilo avtorice besedila?

KRITIČNA DEKONSTRUKCIJA BESEDIL

S pomočjo štirih dimenzij in vprašanj za dekonstrukcijo besedil (povzeto po A. Luke, P. Freebody) z učenkami analizirajte poljubno besedilo, ki je lahko pisano, vizualno, avdiovizualno, multimodalno itd.

VAJA 1 (30-45 MINUT)

SMISELNO UPORABITI

Ko smo si ustvarile, i neko sliko o tem, kaj besedilo pomeni, je naslednji korak vprašanje, ali ga lahko in kako ga lahko uporabimo v vsakdanjem življenju? Da bi besedila smiselno uporabile, i, brale, i ali ustvarjale, i, si moramo dobro razjasniti njihov namen. Besedila namreč zmeraj uporabimo ali ustvarjamo z določenim namenom, v določenem kontekstu. Če jih želimo smiselno uporabiti, je treba upoštevati, da se jezik spreminja glede na kontekst, namen in občinstvo. Ob tem moramo razmisliti tudi, kakšna družbena razmerja besedila ustvarjajo ali so vanje vpeta. Za to potrebujemo znanje o določenih kulturnih in družbenih funkcijah ter se zavedati, da te funkcije oblikujejo strukturo besedila, način nagovora in stopnjo formalnosti. Na podlagi tega se odločimo, kakšno besedilo bomo uporabile, i in kako. Vprašanja, ki jih lahko uporabimo, so:

- Kakšen namen ima besedilo? Kako to vem?
- Kako bi se njegova oblika spremenila, če bi ga poskusila uporabiti v drugačnih okoliščinah, z drugačnimi nameni?
- Kaj lahko s tem besedilom naredim tukaj in zdaj?
- Kakšne so možnosti rabe takega besedila?

KRITIČNO ANALIZIRATI IN PREOBLIKOVATI

Zavedati se moramo, da besedila niso nevtralna in da predstavljajo določene poglede na svet, druge pa zanamarijo, da vplivajo na naše ideje in predstave ter da lahko v besedila podvomimo, smo kritične, i in jih tudi preoblikujemo na nove ter različne načine. Vprašanja, ki jih postavljamo pri razvijanju te vloge, se nanašajo na to, kako besedila oblikujejo spol, različne družbene vloge, kulture, rase, podobe otroka, mladostnico, ka, delavko, ca, političarko, ka itd. Pogledamo, kaj določena besedila izpustijo in kaj poudarjajo. Besedila lahko napišemo na novo in si pri tem pomagamo s temi vprašanji:

- Kdo bi bral to besedilo kot samoumevno in neproblematično, kaj so njene vrednote in interesi?
- Ali so v besedilu uporabljeni stereotipi?
- Kaj so dejstva in kaj ne?
- Kateri glasovi, položaji in motivi so vključeni v besedilo? Kateri so odsotni in prikriti?
- Kako besedilo vpliva na predstave o spolu, različnih družbenih vlogah, kulturah, rasah, podobah otroka, mladostnice, političarke itd.?
- Ali je razlika med avtoričinim in mojim pogledom na svet?

Med izvedbo vaje/delavnice udeleženske_ci in izvajalke_ci sedijo v krogu.

Če je le mogoče, naj vajo/delavnico izvajata vsaj dve_a izvajalki_ca.

Spodbuja naj se razprava, v kateri sodelujejo vsi.

Izvajalke_ci zastopajte svoja prepričanja, nikoli ne bodite nevtralne_i do tem, ki od vas zahtevajo osebno angažiranost in delovanje v smeri družbene pravičnosti.

Pripravljene_i bodite sproščeno komunicirati z mladimi, ki so udeleženske_ci seminarjev ali delavnic.

Same_i sebe ne jemljite preveč resno, resno jemljite svoje delo oziroma tisto, kar mladim sporočate.

Spodbujajte samostojno razmišljanje pri mladih.

Bodite pripravljene_i, da boste naleteli_i na uporniško obnašanje, kadar boste nago-varjale_i teme, skaterimi boste mlade izbežljale_i iz njihovega polja ugodja in varnosti.

Bodite pripravljene_i na dejstvo, da boste pogosto prvi tarča kritike.

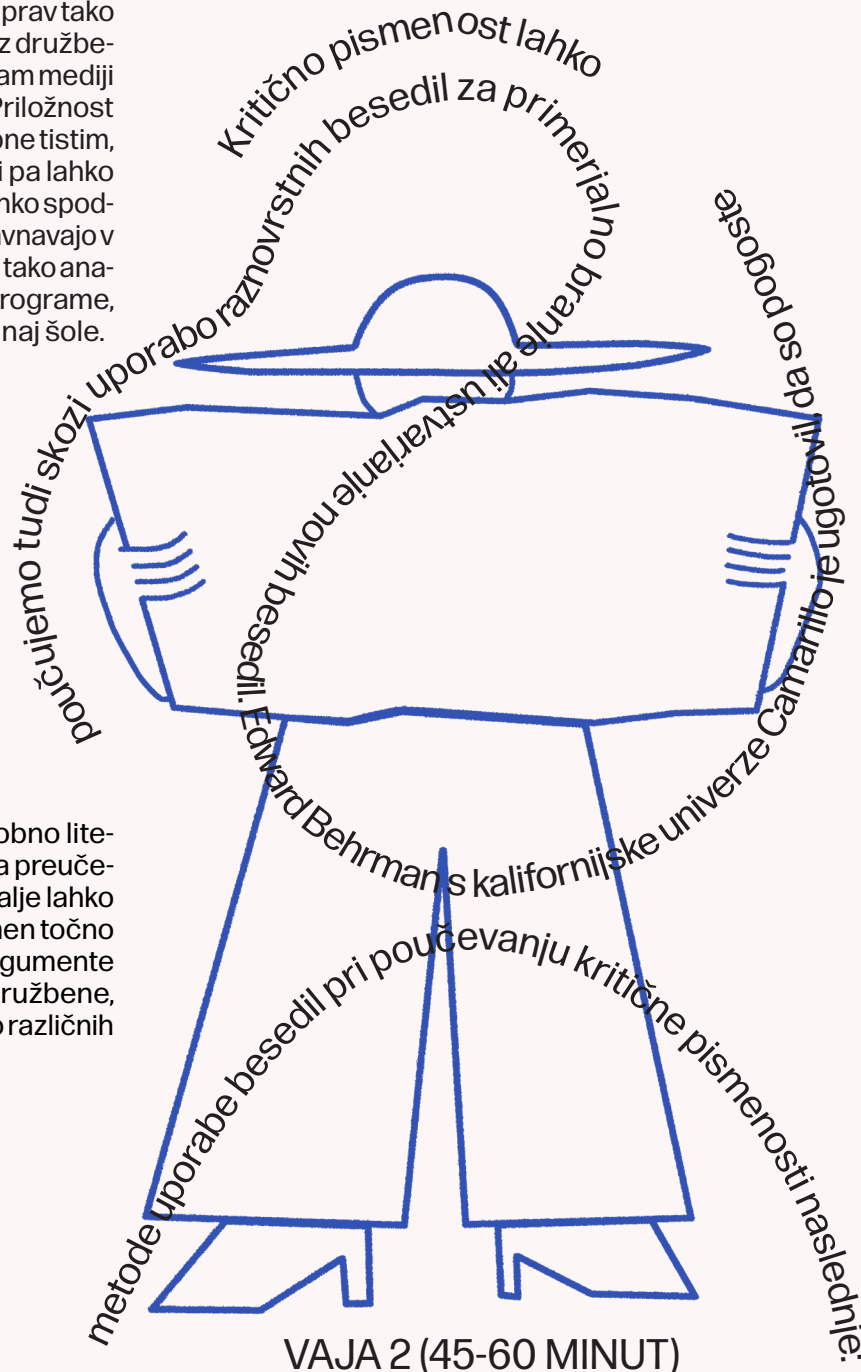
BRANJE DODATNIH BESEDIL

Mladim omogoča vzpostavitev povezave z literaturo ali vsebino, ki jo obravnavajo. Dodatna besedila prav tako predstavljajo kontekst za mlade, da se soočijo z družbenimi temami, ki se jim kanonična dela, mainstream mediji ali učbeniki izogibajo oziroma jih ne pokrivajo. Priložnost imajo, da kritično obravnavajo teme, ki so podobne tistim, ki jih najdemo v tradicionalnih besedilih, hkrati pa lahko upoštevajo tudi druge medije. Na tak način se lahko spodbudijo razprave o družbenih temah, ki se ne obravnavajo v tipično sterilnih šolskih kurikulumih. Mladi lahko tako analizirajo spletne strani, družbena omrežja, TV programe, oglase, pesmi in druge vizualne medije tudi zunaj šole.

BRANJE VEČ RAZLIČNIH BESEDIL

Vključevanje več različnih besedil s podobno literarno temo ponuja mladim možnost kritičnega preučevanja vrednot, ki so v delih predstavljene. Nadalje lahko ta metoda preizprašuje prepričanje, da je pomen točno določen, in spodbuja mlade, da uporabljajo argumente za podporo svoji interpretaciji. Ovrednotijo družbene, kulturne in zgodovinske okvire besedil z analizo različnih vidikov enega dogodka.

UPORABA BESEDIL IN DRUŽBENA AKCIJA

VAJA 2 (45-60 MINUT)

BRANJE Z UPORNIŠKEGA VIDIKA

Ta metoda spodbuja mlade, da berejo besedila z vidika različnih kultur, ne samo z vidika evrocentrične ideologije, ki jo pogosto najdemo v standardnih besedilih. Z upoštevanjem, kako bi ljudje z različnimi ozadji (npr. različne populacijske skupine, kulture, spoli, veroizpovedi, družbenoekonomski položaji, spolne usmerjenosti) brali enako besedilo; mladi globlje spoznajo, kako bi na reprezentativno skupino vplivalo branje tega besedila. Takšen način branja je posebej učinkovit in uporaben pri družboslovnih predmetih, saj mladim ponudi več različnih vidikov istega dogodka. Z zgodbami ljudi, katerih glasovi navadno niso slišani, učiteljice_ji, mladinske_i delavke_ci in profesorice_ji ponudijo mladim možnost sodelovanja v dialogu o tem, zakaj so določeni vidiki privilegirani, nekateri drugi pa utišani.

USTVARJANJE PROTIBESEDIL

Mladi s pomočjo te metode spreminjajo pripovedi, besedila, multimedijske stvaritve z vidika, ki ni mainstreamovski. S to metodo se lahko ovrednotijo misli, opazovanja in občutki vseh nezadostno predstavljenih skupin. Ta pristop omogoča mladim, da govorijo z vidika tistih, ki so pogosto utišani_e ali marginalizirani_e, in jih lahko tako opolnomočijo. Pomemben vidik poučevanja kritične pismenosti je tudi spodbujanje mladih k družbeni akciji, ki lahko prevzame raznolike oblike, od ustvarjanja radijskih sporočil in videov do organiziranja uličnih performansov, protestov, vzpostavitve samoorganiziranih skupin, zagovornišтва. Z družbeno akcijo mladi spoznajo, da lahko prispevajo k izboljšanju razmer v svoji lokalni skupnosti in tudi širše. Kritična pismenost je orodje za družbene spremembe, zato morajo delavnice o pomenu delavskih pravic in sistemskih razlogov za vse večjo prekarnost ter brezposelnost z vidika kritične pismenosti nujno predajati ostalim izobraževanjem s področja participatorne ekonomije in zadružništva.

KRITIČNA PISMENOST V PRAKSI -
PRIPOROČILA ZA UČITELJE_ICE IN
STROKOVNE DELAVCE_KE, KI DELAJO
Z MLADIMI

